

HOVÁNSZKI MÁRIA

Verseghy Ferenc szabad és szoros zoltárfordításai, avagy az érzékeny poéta a tudós eruditio szorításában

A zoltárok fordítása – több mint egy évtizednyi szünet után – utolsó poétai megnyilvánulása volt a literátor Verseghynek. Az 1806-os *Magyar Aglája*, illetve az 1807-ben megjelent *Magyar Hárfás* után ugyanis Verseghy (elsősorban anyagi okok miatt) felhagyott a költészettel, és majd csak 1819-ben a zoltárok magyarításával, illetve egyházi énekek írásával-fordításával kezdte újra költői munkásságát.

Verseghy zoltárfordításait a szakirodalom általánosan a Káldi-biblia megjobbításához köti, forrásul a *Dissertatio de Versione Hungarica Scripturae Sacrae* című nyomtatványt használva,¹ melyben huszonegy zoltár (1–15., 18., 22., 41–42., 48., 70.) jelent meg Verseghy neve alatt. Az értekezésben, hogy a tudós olvasó saját maga tehessen ítéletet a Biblia újrafordításának szükségességéről, Verseghy fordítása párhuzamosan fut Káldié mellett, majd az újonnan bevezetett kifejezéseket és grammatikai szerkezeteket magyarázó, latin nyelvű „jegyzések” olvashatók.² Mivel a kiadvány cenzori kézirata Verseghy tisztázatában maradt fenn,³ a szerző kiléte (eddig) egyértelműnek tűnt a Verseghy-kutatás számára.

A költő zoltárfordításainak azonban más szövegforrása is létezik: az OSZK Kézirattárában a Quart. Lat. 3250. jelzetű kéziratköteg ugyanis többszörös átdolgozás formájában őrzi a *Dissertatio* fogalmazványát és tisztázatát, melyek egy része az Egyházi Értekezések és Tudósítások című teológiai folyóirat 1819–1822 közötti évfolyamaiban jelent meg. Ez a szövegállapot azonban erős eltérést mutat a Verseghy Ferenc szerzői névvel az *Értekezésben* közreadott szövegektől. Mivel a korban jelentős szerzői átdol-

* A tanulmány az MTA TKI–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretén belül készült; a szerző a kutatócsoport tagja. Köszönet Parlagi Gáspár segítségéért.

1 *Dissertatio de Versione Hungarica Scripturae Sacrae cui Specimina Correctae atque ad Vulgatam Exactae Versionis Una cum Momentis Exegetio – Philologicis Emendationum, in Traductione Káldiana Instituendarum, Subjunguntur*, Elucubravit Franciscus VERSEGHY Archi-Dioecesis Strigoniensis Sacerdos, AA. LL. et Philosophiae Doctor, Budaë, Typis Regiæ Universitatis Hungaricæ, 1822. A latin nyelvű mű, melyben csak a párhuzamosan közölt Káldi- és Verseghy-fordítások olvashatók magyarul, a Szolnoki Verseghy Társaság fordításában 1987-ben magyarul is megjelent: *Értekezés a Szentírás magyar fordításáról*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, a héber szövegelemeket gond. TURÁN Tamás, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987.

2 A témával kapcsolatban lásd SZÖRÉNYI László, *Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordítástól írott értekezésének tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásai = In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988, 70–81.

3 MTAKK M. Nyelvt. 4r. 30. Imprimatur Püspöki: 21. Julii 1822.

gozásokkal számolhatunk egy-egy szövegidentitáson belül, ez még önmagában nem feltétlenül bírna különösebb jelentőséggel. Ha azonban egyrészt a Verseggy és Horváth János veszprémi püspök közötti levélváltást, másrészt a teológiai folyóiratban Verseggy és a püspök tollából (névtelenül) megjelent tanulmányokat, harmadrészt a kéziratok margináliáit is bevonjuk a vizsgálatba, akkor többszörös problémával találjuk szembe magunkat. E kontextusok és peritextusok olyan adatokkal szolgálnak, melyeket összeolvasva a különböző szövegváltozatokkal, meglepő történet bontakozik ki előttünk a zoltárfordítások inspirációját, keletkezését és szerzőségét illetően. Jelen tanulmányban Verseggy zoltárfordításainak mibenlétét, illetve az írás folyamatát próbálom meg rekonstruálni. A történet Verseggytől indult, aki 1819. január 12-én kelt levelében, hogy a „hozzá való különös bizodalját csak valamennyire is meghálállya”, felajánlotta Horváth Jánosnak, hogy a készülő Egyházi Értekezésekbe többek között „valamelly Zsoltárnak Magyar versekbe tett Paraphrazissával, vagy az Isteni Szolgálathoz való Énekekkel is kedveskedhet”.⁴ Az Egyházi Értekezések és Tudósítások az első magyar teológiai folyóirat volt, mely 1820–1825 között jelent meg Veszprémben Horváth János püspök szerkesztése és gondozása alatt. Szükséges megjegyezni, hogy azon okból, hogy a szerzők ne saját dicsőségük, hanem az egyház üdvös szolgálata miatt dolgozzanak, a tanulmányokat a püspök mindvégig *névtelenül* publikálta a folyóiratban.⁵ Horváth János örömmel fogadta a felajánlást, és az énekeket illetően gyorsan meg is egyezett Verseggyvel, akit január 28-ai válaszlevelében (Verseggynek az *Analyticában* írt erre vonatkozó esztétikai fejtegetései alapján) maga kért arra, hogy kottákat is közöljenek majdan az énekek mellé. Verseggy el is kezdte a megfelelő komponista keresését, és hamarosan hírt adott arról, hogy „a’ Magyar Istenes Énekeknek Áriái végett egy igen derék *Musikaszerzővel* szólt”.⁶ Ez a zeneszerző Salier József, „A’ Budai Várnak Fő Templomában a’ Chórusnak Előjárója, ’s a’ Nemzeti Oskolának Musikamestere”⁷ volt. Az együttműködés gyümölcseként született, majd jelent meg az 1820-as évfolyam első, második és negyedik számában *Az Úrnak felmutatása után*, az *Új esztendőre való Ének* és *A’ keresztfa mellett álló Szűz Anya*. A levelezés alapján bizonyos, hogy Sailer Józseffel,

4 Verseggy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. jan. 12.) = HORVÁTH Konstantin, *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseggy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1937, *8.

5 Bár ezzel a papok többsége nem értett egyet, Horváth János kitartott álláspontja mellett. Ugyanakkor mivel belátta, hogy a *gloria* is igen-igen inspirálja a szerzőket, az évfolyamok végén közreadta az írók nevét. „A’ Kanonok Úr szemünkre hányta, hogy a’ Darabok alá a’ Szerzőknek neveit ki nem tesszük. Én erre olly sükeresen megfelelttem, hogy mind a’ ketten megnyugodtak rajta. – De csak mégis nagy stimulus volna, úgymond a’ Püspök, az öszvedolgozásra, ha a’ társaknak nevei kitétetnének. – Erre azt feleltem, hogy mindenik esztendő végénn, avagy mindenik negyedik kötetben meg fognak az öszvemunkálkodó Társak nevezetni, a’ nélkül, hogy a’ darabok, melyeket mindenik beküldött, specificáltassanak. E’ beszélgetésből azt vettem én észre, hogy a’ *gloria* csakugyan nagy inger még is az öszvemunkálkodásra, és reméllem, hogy azután, ha egyszer a’ nevek a’ 4dik kötetben kijönnek.” Horváth János – Verseggy Ferencnek (1820. nov. 1.) = HORVÁTH, *i. m.*, 84.

6 Lásd Verseggy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. márc. 9.) = *Uo.*, *10.

7 Egyházi Értekezések és Tudósítások, 2(1820)/1, utolsó, számozatlan lap. Az *Úrnak felmutatása után* c. ének kottájának címlapján olvasható Sailer József eme titulusa.

illetve később más zeneszerzőkkel együtt több zenés darabot is készített a költő (pl. a 136. zsoltár négyszólamú feldolgozását,⁸ a 118. zsoltár megzenésítését,⁹ illetve egy „Az Úr’ koporsójához illő”¹⁰ nagypénteki darabot). Abban tehát, hogy új egyházi énekek szerzése elengedhetetlenül szükséges, messzemenően egyetértett a veszprémi püspök Verseghyvel. Az énekek teológiai kifejezését vizsgáló egyházi cenzor ugyan alaposan megkeserítette a költő munkáját,¹¹ ám ez a Horváth János és Verseghy közötti egyetértést nem zavarta meg.

A zsoltárok ügye viszont egészen másképp alakult. Verseghy, mint azt első levelében egyértelműen megfogalmazta, „magyar versekbe tett parafrázisként” kezdte feldolgozni a Szent Dávid névéhez társuló bibliai énekeket. Az első zsoltár, melyet „Alcaicus formában” szabadon fordított,¹² a 103. volt. Verseghy munkája kapóra jött a püspöknek, aki látva a magyarítás poézisbeli szépségét, arra kérte Verseghyt, hogy éppen akkor készülj *Zsoltárokról* című értekezéséhez az abban kifejtett nézeteknek megfelelően fordítsa újra az első három zsoltárt.

Bár Horváth János fordításról vallott nézetei nem álltak szöges ellentétben Verseghy elképzeléseivel, a költő saját poétai beállítottságára, illetve általános esztétikai okokra hivatkozva megpróbálta elhárítani a megtisztelő felkérést.¹³ Végül természetesen elkészítette a kért fordításokat. A szövegek végső kialakítását azonban hosszasan levelezés előzte meg, mely a következőképpen körvonalazható. Mivel Horváth János az első három zsoltárt „a’ fordításnak regulái szerint, az eredetihez szorosabban, ’s igazabban kötött grammatikai fordításának próbája, sőt példája gyanánt [kívánta] közre bocsátani”, Verseghy fordításait felülvizsgálva, a kész szövegeket Kiss Ferenc kanonok, Veszprém egyházmegyei könyvvizsgáló utasításaival ellátva „igen igen szép kéréssel még egyszer” visszaküldte, hogy azokat a költő a „mellékelte észrevételekhez

8 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. szept. 8.) = HORVÁTH, *i. m.*, *74–75*.

9 Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1822. jan. 12.) = *Uo.*, *247.

10 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. nov. 12.) = *Uo.*, 87*.

11 „Soha énnekem a’ legvilágiabb énekek miatt sem volt a’ Censúrával annyi bajom, mint ezen istenes miatt: de hiszem az Istent, hogy ennek az egyébaránt jámbor embernek rövidlítését is nem sokára meghosszabbítja.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. aug. 26.) = *Uo.*, 75*. „Sággy [...] azt beszéli, hogy a’ Censor a’ Veszprémi Censúrárt különös visgasággal olvasván, vállat vonított és azt mondotta, *ha úgy van a’ dolog, én nem bánom! De én ugyan mint Theologus soha nem engedtem volna meg? De miért? Est contra Religionem, contra Dogmaticam.* Hogyhogy? A’ Szűz Anya nem pillantott a’ keresztre, hanem *nézett.* Krisztus’ halála nem volt *kínos*, mert *magna voce exclamans* emisit spiritum. – Úgyde ének? – Az éneknek is szorosan a’ Dogmaticához, a’ Szent Íráshoz kell szabva lenni.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. szept. 8.) = *Uo.*, *78.

12 „A’ vers, melybe Magyarúl teszem, *Alcaicus*”. Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. ápr. 24.) = *Uo.*, 13*.

13 „Megvallom, hogy valamint a’ Zsoltárokkal olly szabadon, azaz periphrastice bánni, ammint a’ 103. dikkal cselekedtem, felette nagyon szeretek, mivel mind képzésem’ repteinek, mind szívem’ indulatának engedhetek: úgy azoknak szoros fordításátul nagyon félek. El kell itt halni, sokszor egy szócska miatt, az egész költő tűznek, örök rejtekben maradni a’ legszebb kifejezésnek. Elhagyom azt, hogy valamint az elembéli, avvagy szorosan bölcselkedő munkák alkalmatlannak tetszik az embert a’ szabadon repdeső költésre; úgy az idegen nyelvű Poétának szoros fordításában nehéz fenntartani az olly annyira szükséges hevülést.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. szept. 11.) = *Uo.*, 17*–*18.

képest megegyengetni méltóztasson”.¹⁴ Az ok, hogy a végső javítást Verseghyvel végeztették el, a zsoltárok formájában keresendő. Horváth János ugyanis észrevette, hogy „a versek jambusba vannak öltöztetve”, amit a teológiai javításokkal nem szeretett volna megrontani.

Mivel az első három zsoltár szoros fordítása általános elismerést váltott ki a klérus tagjaiból, még ugyanez év november 11-én Horváth János mintegy az „Öreg Urak” kérését tolmácsolva a zsoltárok további szoros fordítására kérte fel Verseghyt, ezúttal már a források tekintetében is pontosabb instrukciókkal látva el a költőt: „Igen igen óhajtanák, ha a’ három Zsoltár szerint a’ többit is lassankint, üres óráiban, mikoron elméjét a’ munkaváltoztatással pihenteti, Mendelsohn, Gerhauser vagy Dereser német fordítási utánn – úgymint a’ mellyek eddig legjobboknak ösmertetnek – megmagyarítaná, mellyeket mink a’ Zsidóval egybevetvén, ha változtatni kívánnánk, Uram Bátyám a’ szerint megegyengetné, és így üdőjártával négy öt darabkint az Értekezésekben kiadnánk.”¹⁵ Verseghy november 15-én a források hiányára hivatkozva még elodázta a fordítást,¹⁶ ám miután a szükséges könyveket megkapta, december 1-jén kénytelen kellett megígérte, hogy nekilát a többi zsoltárnak is. A konkrétan előtte álló feladatért azonban már nem lelkesedett annyira: „*Mendelsonnak* Zsoltárait Eggenbergertől már kezemhez vettem; *Deresert* pedig elhozattya. Isten neki! csak hozzá fogok a’ Zsoltároknak szoros fordításához is! és ha tüzem némellykor szendereg, e’ három böcsös név Hornyik, Kiss és Horváth lobbantsák lángra koronkint.”¹⁷

Úgy tűnik azonban, hogy jó ideig e három bölc s név sem volt elegendő „poétai tüzésnek lángra lobbantásához”, mert a kért fordítások helyett egészen másokkal lepte meg Horváth Jánost: időközben ugyanis elkészült a 22., a 118., a 71. és az 1. zsoltárok antik görög mértékre vett szabad parafrázisával, illetve névnapjára elkészítette még a püspök kedvenc zsoltárainak (22., 18.) szoros fordítását is. Hangsúlyozta azonban, hogy e két utóbbi zsoltárt azért fordította szoroson, mert tudta, hogy „Fő Tiszt[elendő] Úr a’ Zsoltároknak szoros fordításában különösebben gyönyörködik”.¹⁸

Bár Verseghy láthatóan szorgalmasan dolgozott, a püspök előtt az is világos lehetett, hogy az „Öreg Urak” kérését félretéve továbbra is saját esztétika-poétikai nézetei szerint munkálkodott. Mivel azonban Horváth János mindenképp be akarta vonni az öregedő költőt a munkába, 1820 áprilisában a következő ajánlatot tette neki:

14 Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1819. szept. 18.) = *Uo.*, *194–195*.

15 Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1819. nov. 11.) = *Uo.*, *195–196*.

16 „A’ mi a’ Zsoltároknak szoros fordítását illeti, mint a’ három elsőé volt, Édesim! mit nem cselekednék én a’ ti drága szíveitekért! De lelkecském! nekem sem *Calmetem*, sem *Mendelsonom*, sem *Dereserem*. Zsidó Bibliám van, Deák textussal; van Zsidó Lexiconom is: de ezekből csak a’ szavakat értem, nem pedig az egész contextust. Gerhauserben, melly nállam van, csak egynehány Zsoltárt találok. Ha egyikét olyan segítő Magyarázóval felfegyverkeztet Fő Tiszt[elendő] Úr, kikbül a’ Zsoltárnak *alkalmatosságát, czéllját, általlyában való foglalatlyát*, egyszóval *Lelkét*, mint Gerhauserbül egynehányét, kitanúlhatom; én tiszta szívembül szolgálak ebben is.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak ([Buda.] 1819. nov. 15.) = *Uo.*, *24.

17 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. dec. 1.) = *Uo.*, 27*.

18 Verseghy a 22. zsoltár szoros fordítását Horváth János mellett Hornyik Jánosnak, és Kiss Ferencnek is elküldte névnapj köszöntőként. Verseghy Ferenc – Kiss Ferencnek (1819. dec. 20.) = *Uo.*, *160.

Az Öreg Urak a' Zsoltároknak fordítását a' Vulgata' rendgye szerint ohajtyák; [...] sürgetéseknek nem állhatván ellene, azokat kétféle fordításban ide zárva megküldöm. Mind Dereser, mind Sailer azt állítja, hogy az magát szorososan az eredetihez tartotta. – Magyarítsa meg őket Kedves Uram Bátyám; a' Zsoltárok' synopsissát kivén, a' többi jegyzésekkel ne vesződjön; azokat Fő Tiszt[elendő] Kis Fer[enc] Úr vállalta magára; de majd osztán a' stilusba való vitelek iránt Uram Bátyámnak fogunk könyörögni.¹⁹

Verseghy erre már nem mondhatott nemet, így néhány levélváltás után eljutottak az alábbi közös munkamódszerhez. Kiss Ferenc veszprémi kanonok a jegyzésekkel együtt elkészítette a zsolttároknak a cenzúra által elvárt, dogmatikailag is kifogástalan pontos nyersfordítását, melyet aztán Verseghy „a' kútfőnek szorosb értelmét megtartva” zsidó parallelizmusokban, de a mintául szolgáló német Dereser kiadását²⁰ szem előtt tartva szabad jambusokká formált.²¹ A verses kidolgozást Kiss Ferenc még egyszer átnézte, és ahol esetleg még javításokat kívánt, azt a részt bejelölve és magyarázó jegyzetekkel ellátva visszaküldte Verseghynek. Verseghy Kiss Ferenc második „cenzúrája” alapján elkészítette a végső változatot,²² mely az Egyházi Értekezések és Tudósításokban Horváth János *Zsoltárokról* írt (anonim) értekezésének részeként, névtelenül jelent meg.

Hogy Verseghy miért vállalta el olyan nehezen a zsolttárok szoros fordítását, az világossá válik Horváth János tanulmányából, melyre a költő több levelében is reflektált. Az értekezés igen érdekes szintézisét mutatja a Szentírás fordítására vonatkozó korabeli elméleteknek. A püspök ugyanis egyrészt (Verseghy esztétikai írása alapján is) azt fejtegeti, hogy mivel Káldi fordításában az értelmesség és az érzékenyítő erő

19 Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1820. ápr. 23.) = *Uo.*, *208.

20 „Thaddeus Antonius DERESER, a filozófia és teológia doktora, professzor és egyházi tanácsos, a Dominicus de BRENTANO, campodunumi apát és fejedelmi titkos tanácsos és udvari pap által elkezdett német Szentírás-fordításának a folytatója. A mű címe: *Die Psalmen, als Fortsetzung der von Brentanoschen alten Testaments, aus dem Hebräischen übersetzt und erklärt*. Frankfurt am Main, bey Franz Varrentrapp, 1815.” VERSEGHY, *Értekezés...*, i. m., 166–167.

21 „[...] kérem Kedves Barátom Uramot, bírja reá Főtiszt[elendő] Kiss Ferencz Kanonok Urat, hogy minden kötetre három és három Zsolttárt egyenesen a' Zsidóból szórúl szóra, ammint bölcs itélete szerint kívánnya, fordítani és jegyzéseivel kisérni ne terheltesen. Én azután minden tehetségemet rá fordítom, hogy szavait, ha csak lehetséges lehet, jambusokba szerkeztsem, és jegyzéseit, ammint eddig is kívánni méltóztatott, módom szerint előterjesszem. Így a' munkát egymásnak megkönnyebítjük, a' többi munkákra üdöt nyerünk és a' Bibliának új fordítására a' Zsolttárokat előre elkészíttyük.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. júl. 20.) = HORVÁTH, i. m., 69*, 71*.

22 „Nagyon eszembe maradt Főtisztelendő Úrnak egy mondása ittléteben, hogy tudni illik a' Zsolttároknak szoros fordításában áttalannak Főtisztelendő Úrnak némellykor valamit megváltoztatni azért, ne hogy jambussaimnak ártsanak. Ez iránt tehát köteles vagyok illy ajánlást tenni. Mikor Főtisztelendő Kiss Kanonok Úrnak jegyzései az eggyenlő Magyarság miatt hozzám fognak küldeti, méltóztatassanak kijegyezni ama' verseket is, mellyekben változtatást kívánnak. Nállam a' Zsolttároknak fordításai meglévén, e' változtatásokat Főtisztelendő Úrnaknak tetszése és itélete szerint megteszem és az imígy megjobbitott Zsolttárokat a' módomhoz alkalmaztatott jegyzésekkel eggyütt tisztán leirom és visszaküldöm. Hiszen, ha én a' nyelvhibákat buzgóbban megfeddem is, mikor sükeres okokból hibáknak ösmerem, nem vagyok azért olly fejes, hogy az én bölcs bíróimnak, kiket szíves barátimnak és jóakaróimnak háladatos szívvel ösmerek, itéletéhez állani ne tudgyak.” Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1820. máj. 21.) = *Uo.*, 61*.

nem tökéletes, a zsoltárokat szükséges magyarul újrafordítani,²³ másrészt teológiai és dogmatikai okokból a szó szerinti fordítás mellett érvelt. Horváth János valójában (a papság körében szinte egyedülálló módon) Versegly német populárfilozófián alapuló esztétikai nézeteivel értett egyet, ami a szabad fordítások preferálását jelentette. A „rabi fordítás”, a „közfordítás”, illetve a „jeles fordítás” ismertetése után (Gottsched, Norimbergai Tudósok, a Kassai Muzeumnak kiadói, Rájnis, Sailer, Huetius)²⁴ a zsoltárokat mégis a két szélsőséges álláspont közötti „jeles, lelkes, tökéletes fordítás” alapján szerette volna újrafordíttatni. Ez pedig amellet, hogy megkívánta, hogy a szöveg „az eredeti írással, I. a’ szavakra, II. az értelemre, III. a’ poétai szépségekre nézve – a’ mennyire csak lehetséges – tökéletesen megegyezzen”, tekintettel volt a magyar nyelv szóképeire, idiotismusaira, hangzására, szókötéseire, azaz a nyelv belső tulajdonságaira is.²⁵

Versegly viszont azt a fajta szoros fordítást, mely a tudós exegézishez csatlakozva a pontos tartalmi hűség érdekében néha szükségszerűen az idegen nyelv rendszerét is leképezi, nem tudta elfogadni. Erre többször is visszatért a Horváth Jánossal váltott leveleiben:

Mikor én a’ Zsoltárok’ elejébe e’ szavakat írtam, a’ *kútfőnek szoros értelme szerint*, csak azt ígérhettem, hogy az értelmet fejezem ki úgy, hogy egyszersmind a’ parallelismusok is nem csak fennmaradgyanak, hanem még szabadabb jámbusokban is zengjenek, mint Dereserben, Gerhauserben, Mendolsohnban. E’ végből szerzettük meg Deresert, kit eddig mind a’ Vulgátával, mind a’ Zsidóval, a’ mennyire töllem vén Zsidótúl ki mindennap egy nótát felejt, kitelhetett, öszvetartottam. Ámde ha ellenben az megkívántatik, hogy még a’ Magyar szavak is megegyezzenek a’ Zsidó szavakkal, a’ minek következése az, hogy sokszor még a’ konstrukciókat sem lehet magyarosan ejteni, akkor nem csak a’ jámbusoknak *többnyire*, hanem még a’ paralellismusoknak is legalább némellykor el kell maradni és Derezernek kevés hasznát vehetem.²⁶

Az egyházi szövegek fordításáról vallott elméletét *Az Egyházi Magyar’ Ékesenszóllásról való barátságos Tanácskozásáról* című értekezésében is kifejtette:

A’ mi a’ Deák syntaxisra való igazítást illeti, azt is könnyen átlátta a’ bölcs ember, hogy valamint az egész emberi nemzetnek valamennyi nyelvei egy és ugyanazon regulák alá vannak vetve azokban, a’ mik az emberi nyelvnek mivoltához tartoznak; úgy mindenik emberi nyelv eltávozik a’ többiektől és másmás regulákat követ azokban, a’ mik nemzetiségei közé tartoznak. A’ mik tehát a’ Deák nyelvben ékeseségek, azok a’ Magyarban ékeseségek nem lehetnek, mihelyt a’ nemzetiséget megsértik.²⁷

23 *A’ Zsoltárokról*, Egyházi Értekezések és Tudósítások, 2(1820)/3, 62–63.

24 *Uo.*, 65–74.

25 *Uo.*, 75–78.

26 Versegly Ferenc – Horváth Jánosnak (1820. júl. 20.) = HORVÁTH, *i. m.*, *70.

27 *Az Egyházi Magyar’ Ékesenszóllásról való barátságos Tanácskozásáról*, Egyházi Értekezések és Tudósítások, 3(1821)/3, 127–128.

A fentebb említett szoros vagy szabad fordítás helyessége mellett Verseghy számára el nem hanyagolható problémát jelentett a zsoldárok magyarításának formai kérdése is. Bár a levelezés szerint Horváth János nagyra értékelte a költő zsoldárparafrazisait, sőt valószínűleg ő is hathatósabbnak tartotta azt a szoros fordításoknál,²⁸ teológiai okokból kénytelen volt a szorosabb fordításokhoz ragaszkodni, ami nemcsak értelmi, hanem formai hűséget is jelentett. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy mind grammatikai, mind formai tekintetben rendkívüli engedményeket tett a szabad fordítás érvényesítésére. Ez utóbbit illetően – bár a költészet hathatóságát az elérékenyítésben látva a poézisről vallott nézetei egybeváltak Verseghy esztétikai nézeteivel²⁹ –, megkövetelte a gondolatpárhuzamhoz való hűséget is. A [ném]i önellentmondást is tartalmazó érveléséből azonban úgy tűnik, hogy valójában e tekintetben is Verseghy nézeteit pártfogolta. A zsoldárok formájával kapcsolatban Horváth János ugyanis először azt próbálta bebizonyítani, hogy a parallelizmusokban, noha „együgyűbb módra”, de a szótagok száma adja azt a mértéket, ami tulajdonképpen megfeleltethető a görög poézis rövid-hosszú szótagmérésének. Ezután történetileg igazolta a parallelizmus „ritmustalanságát” (értve ezalatt az antik-időmértékes verselés szabályait): mivel a zsidók költészete régebbi, mint a görögöké, nem is lehet a sorokban szótagmérték, hiszen az később alakult ki. Végül egy váratlan fordulattal a parallelizmusok végső védelmében Calmet-ra hivatkozva kijelenti, hogy „a’ szótagmérés átallyában nem is tartozik a’ poézisnak mivolti tulajdonságai közé”.³⁰ Mindezek után rátér az istent dicsőítő énekek hathatóságának vizsgálatára, melyben a poézis formán túli lényegét megragadva kijelenti, hogy „nem gondolná az ember, minő szépséggel, kellemetességgel, ’s erővel öltözteti fel a’ Zsoldárokat az együgyű parallelizmus, csak előtte érzékenységünket ’s keblüket be ne zárjuk”.³¹

Horváth János tehát tökéletesen egyetértett Verseghyvel abban, hogy a zsoldárok költőiségük révén kivételes helyet foglalnak el a Bibliában. És bár teológiai okokból kénytelen volt ragaszkodni a héber költészet gondolatpárhuzamokban jelentkező formai sajátosságához, az érzékenység esztétikája felől a sorokban megjelenő szótagmértéket is rendkívül fontosnak tartotta. Ezért örült annyira, hogy Verseghy az első három zsoldárt – majd az ő kérésére a legújabb német kiadás nyomán a többi is – jambusokba öltöztette.

Verseghynek nem a jambusi formával volt problémája, hiszen mint láttuk, a szoros fordításoknál azt magától, külföldi minta nélkül kezdte alkalmazni. *Egyházi Énekről* írott tanulmányából kiderül, hogy verstani nézetei éppúgy nem változtak, mint for-

28 Ez nemcsak több levélrészletből tűnik ki, de az is erre utal, hogy a folyóiratban a püspök Verseghy antik-időmértékes zsoldárparafrazisainak többségét is közölte. „A’ 118. és 136. Zsoldárra nézve koránt sem akarjuk mink Uram Bátyámat a’ Grammatikai magyarázatnak ’s értelemnek korlátai közé szorítani; mert költői tüzeinek lobjaiban, ’s szép képzéseinek friss repteiben, hídgye el, mink is jobban gyönyörködünk: azért azokat kéjére bizzuk.” Horváth János – Verseghy Ferencnek (Veszprém, 1819. szept. 18.) = HORVÁTH, i. m., 195*.

29 „[...] a’ nagy isteni igazságokat, nem egyedül az értelemnek hirdetik; hanem a’ mennyei poézisnak segedelmével az érzelmre viszik, ’s a’ dalnak kellemetességével az ihletésig lengetik az inaccskákat; melly érzemények a’ szívre, ’s viszontag az elmére hatnak.” *A’ Zsoldárokról*, i. m., 58–59.

30 *Uo.*, 27–30.

31 *Uo.*, 59.

dításról vallott gondolatai. Kifejti, hogy „a’ rend nem csak minden érzékenyítő szépségnek a’ kútfeje, hanem, ammint a’ Deák mondja, *anima rerum*, minden dolognak, minden munkának a’ lelke is egyszersmind”,³² ezért az időmérték nélküli énekek (az egyháziak éppúgy, mint a világiak) alkalmatlanok „az erkölcs és szívnyemesítésre.” E nézetét a gregoriánra is kiterjesztette, hosszan elmélkedve arról, hogy valójában ezek szépségét is a ritmusos énekléssel lehetne igazán hathatósá tenni. Verseghy láthatóan valóban komolyan vette a populárfilozófia ama tételét, miszerint a szótagmérésben megnyilvánuló „természeti ritmus” olyannyira a nyelv belső tulajdonsága, hogy anélkül lehetetlen a szív- és erkölcsnyemesítés.

A zsoldárfordításoknál Verseghy tehát két dolgot tartott rendkívül fontosnak. Egyrészt, hogy a magyarítások a nyelv belső törvényszerűségei és saját kifejezései alapján szabadon készüljenek, másrészt, mivel az antik-időmérték képezi le legtökéletesebben a természet rendjét (ezért ez érzékenyíti el leginkább a szívet), a fordítások lehetőleg ebben a formában valósuljanak meg. A parallelizmusokban való szoros fordítás eszerint olyan megalkuvás volt Verseghy részéről, melyet szabad jambusi formával próbált az elérzékenyítés tekintetében hathatósabbá tenni. A kötelezően elvállalt szoros zsoldárfordítások elkészítése mellett és után nem véletlenül tért vissza újra és újra az antik-időmértékes formákban való magyarításokhoz. Egyik, 1822. január végén kelt levelében a következőket írta: „Zsoldárokat is küldök helyel közzel, de csak görög versnemekben szabadon fordítva: mert úgy látszik én nekem, hogy szoros fordításaimról is voltak exceptiók; mellyek igen jók lehetnek volna, ha azokat Derezer szerint és jámbusokban nem kellett volna fordítanom.”³³

Verseghy esztétikai-poétikai, illetve fordításelméleti nézetei a tematikai-műfaji váltás ellenére (világi-egyházi) láthatóan semmit sem változtak a költőként hallgatással töltött mintegy másfél évtized alatt. A szörszálhasogató, „oskolaporrall belepelt tudós” fordítást a gondolatok szabad átültetése, magyarosítása mögé helyezve, ebben az esetben is éppúgy a szabad fordításokat pártfogolta, mint azt az érzékeny világi énekekre vonatkozóan jóval korábban kifejtette.³⁴ Többször hangsúlyozta azt is, hogy a tudo-

32 [VERSEGHY Ferenc], *Az Egyházi Énekről*, Egyházi Értekezések és Tudósítások, 2(1820)/1, 158.

33 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1822. jan. 31.) = HORVÁTH, *i. m.*, 131*.

34 „Haj! be fel tudgya Kedves B[arátom] U[ram] az öreg emberben az ifjú tüzet lobbantani! Hogy érzékeny szíve és elméje írásaimban az igazat és az érzékenyítőt mindenkor és könnyen feltalállya, arról soha sem kételkedtem: de bezzeg vannak ám hideg lelkű olvasók, vannak szörszálhasogató criticasterek, kik a’ nemes érzékenységnek legszebb virágait leforrázni, ’s helyettek csak az oskolaporrall belepelt szívszorító naspolyákat szeretik fitogtatni. Ezekre mindazáltal nem kellene nekünk munkáinkban figyelmeznii, ha egyébaránt az emberségnek igazán használni akarunk; mert én merészem azt nyilván állítani, hogy a’ tudósság, avvagy *eruditio*, annyival inkább pedig az oskolás tudósskaság a’ szívet soha sem képes megjobbítani, hanem ha külső és többnyire affectált fékek által. A’ nemes és érzékeny szív ellenben csak középszerű tudománnyal is, dajka gyanánt neveli az emberséget; ha pedig a’ tudományoknak mélyeibe is behat, hol az igaz bölcsesség avvagy *sapientia* fekszik, akkor az emberséget az istenségig felemeli. Valamint mindgyárt elejente megmondottam Kedves B[arátom] Uramnak, úgy most is újra kénytelen vagyok megvallani: hogy az Egyházi Értekezéseknek számára a’ *tudományos* tárgyakban kevés hasznomot veheti; nem mintha képes nem volnék magamnak ezekben is járatoságot szerezni, mert az Isten illy tehetséggel is megáldott: hanem mivel e’ tárgyak nekem felette szárazok, mihelyt a’ szív benne nem részesül.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1822. febr. 18.) = *Uo.*, *132–133*.

mányos munkákban nem bízik magában annyira, mint a szívnek tetsző írásokban.³⁵ A levelezésből, illetve a tanulmányokból kitűnik, hogy Verseghy elsősorban az *eruditio* kívánalmi miatt próbálta elodázni a zsoltárok szoros fordítását. Nyilvánvalóan ő is tisztában volt azzal, hogy teológiai okokból a Káldi-biblia szövegének megjobbítását célzó próba fordításoknak szükségszerűen (filológiai-hermeneutikai, illetve formai tekintetben is) szorosan követniük kell az eredeti héber szöveget, ám mindez igen távol állt poézisről vallott felfogásától. Márpedig Verseghy a zsoltárokat mindenekelőtt a poézis részének tekintette, melyekre – mivel azok a „szívnek tetsző írások körébe” tartoznak – nem érezte érvényesnek, illetve elég hatékonynak a „tudósság” módszereit.

Verseghy nem papként, hanem modern, érzékeny felvilágosult költőként tekintett a Biblia költői szövegeire. A zsoltárokat mindenekelőtt olyan verseknek tartotta, melyekkel az olvasó szívét megindíthatja és elérzékenyítheti, az elérzékenyítés pedig tudvalevőleg szelíd erkölcsökhöz vezet. A jól ismert és bevált horatiusi *utile et dulce* hangoztatása, az elérzékenyítés esztétikai nézeteivel összekapcsolva, ebben az esetben sem maradt el. Horváth Jánosnak írta egyik levelében:

Elejétül fogva csak arra kellett volna ezekben tekintenem, ha a' mondásoknak értelmi és indúlattjai úgy vannak előadva, ammint azokat hihetőkép maga Dávid kifejezte volna, ha Magyarúl írt volna. Az oskolában az eredeti textust szórúl szóra kell elő venni és más nyelvre áttenni; szórúl szóra kell azután még az idiotismusokat is fordítani, hozzá adván a' másik nyelvnek idiotismussait, mellyek amazoknak megfelelnek, és ezt én *interpretátiónak*, írásfejtegetésnek, írásmagyarázásnak tartom. De illiké az illyen oskolabéli magyarázás a' predikációkba és olyan munkákba, kivált költeményesekbe, mellyek az észnek hermeneutikabéli okokkal való meggyőződését elmellőzvé, csak azonn vannak, hogy a' szívet megindítsák. Maga Dávid czélozotte Zsoltáiraiban másra? Merem én azt állítani, hogy még a' Bibliának fordítása is nem az oskolának kedvéért vetetik elő, mellynek magát a' vetekedésekben és fejtegetésekben mindenkor az eredeti textushoz kell tartani, hanem azért, hogy az olyan olvasónak szívet könnyebben megindítsa, a' ki az eredeti nyelvnek szépségeit nem érzi, szójárásait nem érti.³⁶

A levelezésből kiolvasható, hogy Verseghy a zsoltárok szoros fordítását olyan elkerülhetetlen kényszernek élte meg, mely mindvégig ellenkezett szabad fordításokat preferáló elméleti hozzáállásával. A szoros fordítások szerzői nevének kérdése már a kezdet

35 „[...] az Egyh[ázi] Értekezések számára a' Magyar Bibliának fordításairúl való rövid értekezéshez, és Káldiának kívántt Criticájához fogok. Feltettem magamban, hogy a' mit eddig a' Genezisrúl az Egri Érseknek parancsolattjára kidolgoztam, és ezentúl kidolgozni fogok, sőt ha a' Magyar Bibliának jobbítása az új Prímástúl rám bízatik, még azokat is, a' miket jobbitani valókot az egész szent Írásban talállok, az Egyházi Értekezésekbe mind bele iktatom, ha egyébaránt Kiadóinak tetszeni fog. Ez örök matéria, mellybül sok esztendeig ki nem fogyhatunk. *Én csak a' szívnek akartam e' folyó Írásban némelly darabokkal kedveskedni; de látom, hogy a' Barátság töllem az értelem' számára is kíván munkákat: pedig ezekben nem bízek magamhoz annyit, mint amazokban. Azért Barátimtúl megvárom és nagyon kívánom, hogy gondolatimot megrostállják, minekelötte közrebecsáttják.*” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1819. aug. 20.) = *Uo.*, *149–150* [kiemelés tőlem – H. M.].

36 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1821. jan. 10.) = *Uo.*, *96.

kezdetén sem volt egyértelmű, ám az 1822-es *Dissertatio*ban megjelent szövegállapot még kétségesebbé teszi Verseghy szerzői szándékának megvalósulását. Az Egyházi Értekezés és Tudósításokba való munkálkodással ugyanis nem ért véget a költő zoltárfordító tevékenysége.

Horváth János felkérésével szinte párhuzamosan kezdődött egy másik történet, a Káldi-biblia revideálásának története, mely idővel, legalábbis a zoltárfordítások ügyét illetően, a másikkal egybeszővődött. Mivel az 1800-as évek elejére (hiánycikk lévén) égetően szükségessé vált a katolikusok körében a Biblia újrakiadása, 1819 elején Fischer István egri érsek, Verseghy hajdani osztálytársa (Horváth János megerősítésével) azzal a kéréssel kereste meg a tudóst, hogy írjon egy tanulmányt, melyben a nyelvezetében már igen elavult, sok helyen szinte érthetetlen Káldi-biblia helyesírási és stilisztikai megjobbításának elveit részletezi, hogy a Biblia új kiadása mihamarabb elkészülhessen. Verseghy ezt igen gyorsan megírta, ám a mű kéziratban maradt, mivel időközben kiderült, hogy hamarosan összeül a nemzeti zsinat, mely a Káldi-biblia újra kiadását is napirendre fogja tűzni; az érsek tehát várakozó álláspontra helyezkedett. Verseghy ezt tudva abban a reményben látott hozzá a *Dissertatio* kidolgozásához, hogy a színódus – Kassai József szerencsi plébános ellenében, aki Révai nyelvészeti és ortográfiai álláspontját szerette volna érvényesíteni – az ő munkáját fogja támogatni.³⁷ Közben 1819 végén, amikor tíz év szünet után az esztergomi hercegprímási szék ismét betöltetett, az új hercegprímás, Rudnay Sándor vette át a bibliafordítás ügyét.³⁸ Rudnaynak igen megtetszettek Verseghynek az Egyházi Értekezésekben megjelent zoltárfordításai, aki ezek után a hercegprímás parancsára a már meglévőket felhasználva, illetve tovább bővítve, összesen huszonegy zoltár próba fordítását készítette el a *Dissertatio*hoz.³⁹ Bár a bőséges filológiai jegyzetekkel ellátott értekezés, melyet Verseghy már nagybeteg fejezett be, 1822 őszén a pozsonyi zsinat kezdetére megjelent, a színódus csupán Káldi megjobbítását tárgyalta. Az, hogy a filológiai hibáktól is terhelt katolikus Bibliát újra kellene fordítani, nem került napirendre. Egyrészt támogatottság híján, másrészt Verseghy halála miatt ettől a tervtől maga a hercegprímás is elállt. Verseghy ugyan (hogy az egyház elvárásainak megfelelően) azt írta saját munkájáról, hogy: „végül is nem annyira új fordítást készítettem [...] mint inkább kijavítottam az előzőt, minden fejezethez hozzáfűzve – szükség szerint – azokat az indítékokat, amelyek alátámasztják a Káldi-fordítás javításait”,⁴⁰ a Biblia megjobbítását a héber–görög–latin, illetve a korabeli német bibliák összevetése alapján végezte el, azaz tulajdonképpen modern

37 A Káldi-bibliafordítás ügyéről részletesen lásd SZÖRÉNYI László, *Verseghy értekezése a Káldi-féle bibliafordításról = In memoriam Verseghy Ferenc 2: Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983, 43–54.

38 Vö. VADERNA Gábor, *Rudnay Sándor érseki beiktatásának irodalmi reprezentációja*, *Egyháztörténeti Szemle*, 16(2015)/3, 26–53.

39 Lásd Verseghy Ferenc – Dréta Antalnak (1821 vége) = HORVÁTH, *i. m.*, *172.

40 Verseghy Ferenc – Rudnay Sándorhoz (Buda, 1820. júl. 16.). Az esztergomi prímási levéltárban található latin nyelvű levél (Rud. Litt. Nro. 17/69.) magyar fordítását lásd *Levelek és vitairatok: Verseghy Ferenc és kortársai a Káldi-féle bibliafordítás új, javított kiadásáról*, gyűjt. SZÖRÉNYI László, ford. BORÓK Imre, GYÓRI Gyula, IMRE István, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987, 3–4.

hermeneutikai szempontokat érvényesítő újrafordítást javasolt, illetve végzett el a kiválasztott szemelvényeken.

Verseghy saját bevallása szerint az egri érsek, majd az esztergomi hercegprímás parancsára készülő *Dissertatió*ba a Veszprémi Értekezések számára elkészített zsolttárait akarta betenni. 1821 áprilisának végén a következőket írta Horváth Jánosnak:

Ezekhez [ti. a fordításhoz kiválasztott szemelvényekhez]⁴¹ oda akarom függeszteni azon egynehány Zsoltárt, mellyek már a' Veszprémi Értekezéseknek számára készen vannak, azzal a' javaslással, hogy a' Magyar Bibliába ezek tetessenek, nem pedig a' Vulgátába csak azért fogadott Olasz-Deák fordítás után való magyar fordítás, mivel már akkor az Isteni Szolgálatnál szokásban voltak: mely fontos ok a' Zsidó szerint való magyar fordítás ellen nem harcolhat.⁴²

A munka nagy részét tehát 1822 elején átadta Rudnay Sándornak, aki ezután „emberei által revideáltatta”, majd nyomtatás alá adta azt. Januárban Verseghy a következőket írta a veszprémi püspöknek: „[...] a' mit pedig már munkámból Ő Herczegségének pro typo benyújtottam, úgymint a' *Dissertatiót*, a' *Genesisből* húsz, *Szent Máthéból* 4. részt és 21 *Zsoltárt*, azt már emberei által revideáltattya, és azonnal nyomtatás alá adgya”⁴³ Ugyanez év július 15-én, a nyomdai korrektúra befejezése után az alábbi szavakkal kérte a hercegprímást a végső javításra: „A legalázatosabban kérem, hogy a Mű Befejezését Fenséged különös figyelemmel méltóztassék átnézni, nehogy valami olyat mondjak, aminek a kimondása vagy nem tartozik rám, vagy esetleg kifogásolható lenne.”⁴⁴

A *Dissertatió*ban megjelent szövegek és jegyzeteik erősen eltérő változatot mutatnak a teológiai folyóiratban megjelentekhez képest. Ez esetben nincs tudomásunk arról, hogy a „felülbírálás” olyan kölcsönös megbeszélésen és egyeztetésen alapult volna, mint az a Horváth Jánossal való munka során történt. Erre utal egyrészt a zsolttárszövegek, másrészt a jegyzetek átdolgozásának jellege, melyek a következő pontokban foglalhatók össze: 1) a revideálók nem voltak tekintettel a sorok jambusi lejtésére (valószínűleg észre sem vették a szöveg metrikus jellegét); 2) a Verseghy által megújított, korabeli élő nyelvi kifejezéseken alapuló szófordulatokat sokszor visszahasonították Káldiéhoz; 3) a jegyzeteket teljesen kicserélték, amelyek így immár szinte kizárólag exegetikai (grammatikai, filológiai) magyarázatokat tartalmaznak. A *Dissertatio de Versione Hungarica Scripturae Sacrae*ban megjelent zsolttárok tehát korántsem tükrözik maradéktalanul a szerző szándékát – sokkal inkább a (többé-kevésbé kényszerű) szerzői jóváhagyás lenyomatai.

41 „A' Genesis után Szent Máté Evangyeliómát akarom elővenni, azután Jóbot, és ez után az Apostolok' Cselekedetét, és végtére, ha annyi üdöm és eróm lessz, a' Bölcsesség' Könyvét és Szent Pálnak a' Rómaiakhoz írt levelét.” Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1821. ápr. 29.) = HORVÁTH, *i. m.*, 111*.

42 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1821. ápr. 29.) = *Uo.*, 111*.

43 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1822. jan. 31.) = *Uo.*, 131*.

44 Verseghy Ferenc – Rudnay Sándornak (Buda, 1822. júl. 15.). A latin nyelvű levél fordítása: *Levelek és vitairatok, i. m.*, 61.

Mivel a szövegek összehasonlítása, illetve néhány levélbeli elszólás alapján világosan kirajzolódik, hogy a hercegprímás és emberei⁴⁵ szabad kezet kaptak a szerzőtől az egyházi cenzúra kívánalmainak megfelelő változtatásokhoz,⁴⁶ a javítások valószínűleg akkor sem Verseghytől erednek, ha a szöveg végső formáját a költő tisztázta le, illetve ha a *Dissertatio* az ő neve alatt jelent meg. Bár a fordításokat sok esetben Verseghy elveivel ellentétes módon átírták, mind a címlapon szereplő szerzői név, mind az *ultima manus* elve alapján a szerzői intenciót tekintve joggal tévesztette meg a kiadvány az eddigi kutatásokat. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a *Dissertatio* című tudományos értekezésnek csak kis részét teszik ki a Biblia költői részeként számon tartott zsolttármagyarítások, melyek ráadásul eredetileg nem szerepeltek a Káldi-biblia megjobbításának szükségességét bemutató tudományos munka tervezetében.

A történet rekonstruálása során kiderül, hogy zsolttárok szövegváltozatai többszörös áttétellel is elszakadni látszanak Verseghy szerzői szándékától. Míg a görög versmértékben készült szabad fordítások teljes mértékben Verseghy szerzői szándékát tükrözik, addig a „zsidó parallelizmusokban” magyarított szoros fordítások első rétegét (ezt az OSZK Kt. Quart. Lat. 3250. jelzetű kötete őrzi) már Kiss Ferenc veszprémi kanonok nyersfordításai, illetve utólagos megjegyzései alapján szedte versbe a költő. A veszprémiek kívánságainak megfelelően elkészített szoros fordításokat aztán Verseghy átadta a hercegprímásnak, aki azokat saját cenzoraival tovább javíttatta. A Rudnay Sándor nevéhez köthető végső változtatások adják a szoros zsolttárfordítások második rétegét, melyeket Verseghy teljes mértékben jóváhagyott, olyannyira, hogy a *Dissertatio* cenzori tisztázata ő maga készítette el. Az ily módon jelentősen átdolgozott szöveg 1822 őszén Verseghy Ferencnek, mint „Esztergom főegyházmegyei áldozópap, a szabad művészetek és a bölcsészet doktora” szerzői neve alatt látott napvilágot. A szövegek keletkezéstörténete és a szerzői név között tehát a zsolttárfordítások esetében erős ellentmondás fedezhető fel: míg a szerzői szándékot leginkább tükröző fordítások névtelenül jelentek meg, addig a cenzorok által jelentősen átírt szövegek Verseghy neve alatt adták ki.

Verseghy nemcsak szabad zsolttárfordításairól vallott nézeteivel nem talált visszhangra kortársai körében, de bibliafordító tudományos munkássága is hasonló sorsra jutott. Modern hermeneutikai, komparatistikai és kontextuális nézőpontokat érvényesítő fordítását ugyanis az *ususra* hivatkozva még sokáig figyelmen kívül hagyta a Katolikus Anyaszentegyház. Amikor végre újra megjelent a Szentírás, azt korántsem a tudományos szövegkritika jellemezte, hanem „tekintetbe vévén, hogy Káldi a Vulgátához híven ragaszkodik, s az ő fordítását a kathol[ikus] magyar egyházban már

45 A Verseghy szövegeit javító személy(ek)ről pontosat nem tudunk. Az Esztergom egyházmegyei cenzor ekkor Korondi József volt, valószínűleg ő lehetett a fő revideáló. Ő volt az, aki Verseghynek a Káldi Bibliára vonatkozó nézeteit a költő halála után is megvédte Kassai József szerencsi plébános ellenében, és az ügyet Kassai helyett Horváth Jánosra bízta (ez azonban hamarosan érvényét veszítette, lévén, hogy a Káldi Biblia újra kiadásának ügye évtizedekre elnapolódott).

46 Lásd Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak (1822. jan. 31.) = HORVÁTH, *i. m.*, 131*; Verseghy Ferenc – Rudnay Sándornak (Buda, 1822. júl. 15.), ennek fordítása: *Levelek és vitairatok, i. m.*, 61.

több mint kétszázados használat szentesítette meg, [...] azok véleményét fogadta el, kik Káldi fordításának átdolgozását az egészen új fordításnál célszerűbbnek tartották”.⁴⁷

Függelék

A zoltárfordítások keletkezéstörténetének áttekinthetőség miatt kronologikusan táblázatba rendezve közöljük a zoltárfordítások címét⁴⁸ (a szabadon, görög versnemekben fordítottakat kurzívval kiemeltük), majd konkrét szövegpéldaként három mellékletben az 1. zoltár fő szövegváltozatai következnek.

Cím	Forma	Az elkészülés vagy elküldés ideje	Megjelenés
<i>103. Zoltár</i>	<i>szabadon, alcaicusban</i>	1819. június 13. (elküldve)	EÉT, 1820/3, 89–94. (A' <i>Zoltárokról</i> című értekezés része)
1–3. Zoltár	szorosan	1819. augusztus 20. (elküldve)	EÉT, 1820/3, 79–87. (A' <i>Zoltárokról</i> című értekezés része) <i>Dissertatio de Versione Hungarica Scripturae Sacra</i> , 1822, 115–121.
<i>Az Istenben való Bizodalom a' 22. Zoltár után</i>	<i>szabadon, görög versnemekben</i>	1819. november 15. (elkészült)	EÉT, 1820/4, 141–143.
<i>118. Zoltár</i>	<i>szabadon, görög versnemekben</i>	1819. december 20. (1–2. rész, elküldve) (3–4. rész, elküldve)	EÉT, 1822/1, 165–169. EÉT, 1824/3, 69–73.
22. Zoltár	szorosan	1819. december 20. (elküldve)	<i>Dissertatio...</i> , 1822, 147–148.
18. Zoltár	szorosan	1820. január 18. (elküldve)	<i>Dissertatio...</i> , 1822, 145–146.
<i>Könyörgés a' Királyért a' 71. Zoltár szerint</i>	<i>szabadon, görög versnemekben</i>	1820. február 23. (elküldve)	EÉT, 1824/3, 76–79.

⁴⁷ Szentirás: *Az Ó és Új Szövetségi Szentirás a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre*, KÁLDI György fordítása nyomán, jegyzetekkel átdolgozva, az Apostoli Szék jóváhagyásával, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1865, VII.

⁴⁸ Verseyhy római és arab számozást is használt. A levelezésben inkább az arab számok a jellemzőek, a kéziratokban és a *Dissertatióban* pedig a római sorszámozás.

Cím	Forma	Az elkészülés vagy elküldés ideje	Megjelenés
<i>A' jámbornak boldogsága az I. Zsoltár szerint</i>	<i>szabadon, görög versnemekben</i>	1820. február 23. (elküldve)	–
4–6. Zsoltár	szorosan	1820. július 20. (elküldve)	EÉT, 1820/4, 132–145. (A' Zsoltárokról című értekezés része) <i>Dissertatio...</i> , 1822, 121–128.
7–15. Zsoltár	szorosan	„1819. és a következő esztendőkbén” 1820. december 15. (elküldve)	<i>Dissertatio...</i> , 1822, 128–145.
41. és 42. Zsoltár	szorosan	1820. július 31 (elküldve)	<i>Dissertatio...</i> , 1822, 148–150.
48. Zsoltár	szorosan	1820. július (?) (elküldve)	<i>Dissertatio...</i> , 1822, 150–153.
<i>136. Zsoltár</i>	<i>szabadon, görög versnemekben</i>	1820. augusztus (elkészült)	–
70. Zsoltár	szorosan	1822. március 9. (elküldve)	EÉT, 1822/2, 133–135. <i>Dissertatio...</i> , 1822, 153–155.

1. melléklet

Verseghy által Horváth János felkérésére „zsidó parallelizmusokban” elkészített szoros fordítás, melyet Verseghy szabad jambusokba öltöztetett. A fordításnak a *Quart. Lat. 3250.* jelzetű kéziratban kisebb-nagyobb szövegtéréssel hat autográfja maradt fenn.⁴⁹

A magyarítás először *A' Zsoltárokról* című értekezés részeként jelent meg az Egyházi Értekezések és Tudósítások 1820/3. számában a 2–3. zsoltárral együtt (79–81), majd egy évvel később ugyanezen folyóirat 1821/2. száma (136–137) cím nélkül, folyó szöveggént közölte *Az Egyházi Magyar' Ékesenszóllásról való barátságos Tanácskozások* című tanulmányban. Mindkét értekezés névtelenül jelent meg. *A' Zsoltárokról*

49 A kézirat lapjain három különböző számozás található. Az eredeti csomók szerint Verseghyéi, a Zirci Levéltár lila tintás oldalszámozása, végül a kézirat OSZK-ba kerülése után a folyamatos könyvtári lapszámozás. A kötet jelzete után előbb (ha van) Verseghy oldalszámozása, attól pontosvesszővel elválasztva a zirci oldalszámozás, majd utoljára az OSZK-é következik. 1) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*, 1; 133, 273a (autográf fogalmazvány – A). 2) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*, 3; 29, 246a (autográf tisztázat – A variáns). 3) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*, 1; 11, 286a (autográf tisztázat – A variáns). 4) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*, 5; 137, 275a (autográf tisztázat, jegyzésekkel – A variáns + a). 5) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*, 83; 284a (autográf tisztázat, jegyzésekkel, cenzori engedéllyel ellátva – A variáns + a). 6) OSZK Kt, *Quart. Lat. 3250.*; 1; 119, 266a. (a jegyzések autográf tisztázata – a).

szerzője Horváth János püspök, *Az Egyházi Magyar' Ékesenszóllásról* szerzője pedig Verseghy volt.

Alább alapszöveggként a 83 (Verseghy oldalszámozása); 284a (kézirattári lapszámozás) oldalakon található fordítást közöljük. Ez az a magyar nyelvű jegyzésekkel és cenzori engedéllyel ellátott tisztázat (Imprimatur: 1819. aug. 18., Buda), mely megegyezik az Egyházi Értekezések és Tudósításokban megjelenttel. A jegyzések tekintetében ez valamivel kevesebb, mint amit a költő eredetileg csatolni szándékozott a főszöveghez. A jegyzés teljesebb formája a kézirat 1; 119, 266a oldalán található, melynek később törölt részleteit alább szögletes zárójelben közöljük.

Az első Zsoltár.

A' jámbornak boldogsága.

E' Zsoltár a' jó erkölcsöt és jámborságot úgy ajállya, mint az igaz boldogságnak kútfejét. [266a: Fő tárgya Josue' Könyvének I. Részébül, 8. versébül kölcsönötetett.] Szerzője ösmeretlen. Szent Basilius a' Zsoltárok' rövid előszavának nevezi: *proemium breve Psalmorum*.

1. Boldog ember az,
ki a' gonoszok' tanácsánn nem jár,
úttján a' bünösöknek meg nem állapodik,
's a' gúnyolóknak székénn nem üldögél;
2. inkább az Úrnak törvényében gyönyörködven,
csak errül elmélkedven szüntelen:
3. Hasonló ő a' víznél plántált fához,
melly annak üdejében gyümölcsöt hoz,
's mellynek levele meg nem hervad; –
tenyészik minden, a' mihez fog.
4. Nem így az istentelenek!
A' széltül szerteragadtt polyvák ök.
5. A' gonoszok ki nem állják az ítéletet;
a' bünösök a' jámboroknak bírógyülésit.
6. A' jóknak úttya kedves az Úr előtt;
a' rosszak' ügyekezete füstbe megy.

Az 1. versben a' *bünösöknek úttya*, úgyszinte a' *jámboroké* is, Zsidó idiotismus, avvagy szójárás, melly a' Magyarban is, legalább a' relígyiobéli dolgokrül, járatos és mindenütt ösmeretes, az *életnek* vagy *gondolkozásnak módgya*, 's *magunknak jó vagy rossz viselése* helyett. *Ülni a' gúnyolóknak*, a' szent dolgokból csúfot üzöknek *székénn* annyi, mint velek társalkodni, szövetkezni. Így olvassuk a' 25. Zsolt. 4. v[ersé]ben is: *nem ülök én a' hiú embereknek gyülekezetében*: olly annyira nem mulatok velek, hogy nállok le sem ülök. A' *járni*, *állani* és *ülni* ígék a' társalkodásnak egész környékét kifejezik.

[266a: Mivel napkeletben nyáron ritkán esik, a' forrásokat, patakot, vagy csatornákonn még a' nagyobb folyónak vizéből is az egyik részt, a' szántóföldekenn, réteken, és keretkenn keresztül vezetik, a' szükséges öntözésnek okáért. A' fák az ilyen vizek mellett, még a' legnagyobb hőségben is, el nem vesztik leveleiket, és kívánt gyümölcsöt hoznak. Lásd Thevenot Voyage du Levant, T. II. p. 187. és 431. – *Tenyészik minden, a' mihez fog.* Lásd Jeremiást XVIII. 8.]

A' 4. versben a' polyvátúl kölcsönzött hasonlatosság nagyon kedves a' Zsidó Poétáknál, mikor a' gonoszok' szerencséjének sebes változását, 's a' világi javaknak mulékonyságát rajzollyák. *Ollyanok legyenek, mint a' szél előtt a' polyva.* (34. Zsolt. 5. v.) *Ollyanok lesznek, mint a' polyva, melyet a' forgó szél a' szérőrül elragad.* (Ozéás. 13. R. 3. v.) [266a: Így szól Jób is. XXI. 18. A' napkeletieknek gabonaszórásárúl Lásd Shaw's I. 215.] Itt e' hasonlatosság, általellenébe tettetvén a' mindenkor zöldellő gyümölcsfának, felséges érzékenyítő erőre jut.

Az 5. versben csak a' jó embereknek ítéletéről van a' szó, melyről a' Szent Író a' 6. versben az Istennek ítéletére emelkedik. [266a: Hogy a' gonoszok még ezen életben sem kerülnek el gonoszságaiknak szomorú következeit, világosan olvassuk Jóbna v. 4. azután a' CVIII. Zsolt. 6. és 7. és a' CXI. Zsolt. 5.]

Bár az első zsoltárban a veszprémiek csak „egyetlen egy helyenn kívántak az Észrevételek szerint igazítást”, és „a' jegyzések is mind jóváhagyást találtak”,⁵⁰ 1819. szeptember 25-én kelt levelében Verseygy a következő magyarázatokat fűzte fordításához:⁵¹

Fő Tisztelendő Kis Úrnak Észrevételei szerint, kit szívesen csókolok és különösen tisztetek, azonnal hozzá fogtam a' három első Zsoltárnak leírásához. Az 1. Zsolt. 1. v. ama' szavait: *úttján a' bűnösöknek meg nem állapodik* azért tettem én ilyen renddel, hogy e' nevekből *tanácsánn* és *úttján a' két mondásnak közepénn* homeoteleuton, e' három mondásból pedig a' *gonoszok tanácsánn, a' bűnösök' úttján, 's a' gúnyolónak székénn* homeologia ne támadgyon, melyről *Feletemnek* 130. old. szóllok.

A' mi az ellenvetést illeti, hogy *úttján a' bűnösöknek*, vagy így is a' *bűnösöknek úttján meg nem állapodik* ezt az értelmet is adhattya: *in via sua peccatoribus vel coram iniquis non subsistit*, azt felelem, hogy annyit mint *coram iniquis non subsistit* semmikép sem tehet; annyit pedig, mint *peccatoribus non substitit* azért nem jelenthet, mivel a' Magyar mondás: a' *bűnösöknek megállapodni* tudtomra szokatlan és semmit sem tesz. Az *állani* igével mondgyuk: *ha megszóllítom, nekem meg nem áll*; de tegyük az *áll* helyett az *állapodik* igét, Magyar beszédből a' *nekem* dativus kisír; és helyette legfellyebb a' *szavamra* nevet lehetne mondani.

Egyébaránt, ha én itt az új Magyaroknak szokása szerint a' *gonoszoknak, bűnösöknek* és *gúnyolónak* genitivalis dativusok helyett, melyek a' *tanácsánn, úttján, székénn* possessivumokkal társaságos állapotban állanak, nominativusokat mondok, és a' *boldog embert* az igékkel együtt a' többes számba teszem így:

Boldog emberek azok, kik a' gonoszok tanácsokon nem járnak; a' bűnösök úttjokonn meg nem állapodnak; 's a' gúnyolók székeken nem üldögélnek; hányféle galimathiaszt le-

50 Horváth János – Verseygy Ferencnek (Veszprém, 1819. szept. 18.) = HORVÁTH, i. m., *194.

51 Verseygy Ferenc – Horváth Jánosnak ([Buda.] 1819. szept. 25.) = Uo., *20–21*.

hetne sőt kellene belölközni Deákúl kivonni? *Beati viri illi, qui impii* (azaz *qui ut impii*, vel per exclamationem *qui, impii!* mert a két nominativusnak minden emberi nyelvben öszve kell tartozni, és csak *eggyet* tenni) *in consiliis non ambulant; peccatores in sua via non subsistunt; et subsannatores in sua sede non sedent.*

De mindezek nem birhatnak engemet arra, hogy e' Zsoltárban az Észrevétel szerint a' *bűnösök úttýánn* ne tegyem, csak a' *k* után a' hiányjel avvagy apostrophus el ne hagyasson, melly legalább az olvasó szemnek a' *nek* végzést kipótollya.

2. melléklet

A szabadon, görög versnemekben készült fordításnak egy fogalmazványa és egy tisztázata maradt fenn Verseghy kézírásában:⁵² ezek szövege teljesen megegyezik. Az antik-időmértékes formában írt zsoltárparafrázis máig kéziratban maradt. Verseghy, valószínűleg azért, hogy a szemnek ne legyen teljesen idegen a zsoltár formája, a magyaráítást nem tördelte strófákra.

A' jámbornak boldogsága az I. Zsoltár szerint.

Beatus vir, qui non abiit in consiliis impiorum.

Görög versnemekben.*

*Eggy tetrametrum jambicum, eggy aristophanicum, ismét eggy tetrameter jambicum, és eggy tetrametrum almanium.

Melley boldog ember az, ki nem jár
a' gonoszok tanácsánn;
ki meg nem áll a' bűnösöknek
esztelen ösvényénn, 's ki azok közt
nem üldögél, kik csúfot úznek
szent hivatalyainkbúl:
inkább az Úrnak rendelésit
forgatván mindenkor eszében,
's gyönyörködéssel telleyítvén
jóra vonó szabásit.
Mint a' folyóhoz ültetett fa,
melley híven meghozza gyümölcset
annak korában, 's mellynek ormos
ágairúl le nem hull
a' zöld levél: úgy terjed ő is,

52 1) OSZK Kt, Quart. Lat. 3250, 16–17; 148–149, 280b–281a (autográf fogalmazvány). 2) OSZK Kt, Quart. Lat. 3250; 155, 289a (autográf tisztázata).

's a' mibe kezd, mosolyogva tenyészik
 boldog körében minden. Ámde
 a' gonoszok viszontag
 nem így, korántsem így tenyésznek terülnek.
 Polyva gyanánt szóratnak ezek szét
 melly vak szelekkel felrepülvén
 eltűnik. Ők az Isten'
 szolgálainak tekintetét, a'
 jóknak ítéleteit ki nem állják.
 A' jámboroknak úttya kedves
 színe előtt az Úrnak.
 Iparkodási a' gonoszoknak,
 könnyű pára gyanánt elenyésznek.

3. melléklet

Az I. zsolttár *Dissertatione de versione Hungarica Scripturae Sacrae* című tudományos értekezésben megjelent Káldi-féle és „Káldiból javított” szövegváltozatai a hozzá fűzött jegyzésekkel (Buda, 1822, 115–117). A javításokat Rudnay Sándor hercegeprímás emberei végezték. A jegyzéseket nem az eredeti kiadás nyomán latinul, hanem a szolnokiak jóvoltából 1987-ben megjelent magyar fordításból közöljük.⁵³

<i>Versio Káldiana.</i>	<i>Versio correcta.</i>
ZSÓLTÁR I.	I. ZSÓLTÁR.
1. Bóldog ember, a' ki az istenteleneknek tanátsán nem járt, és a' bünösök után nem állott, és a' dögletesség székiben nem ült:	1. Boldog ember az, ki a' gonoszok' tanácsán nem jár, a' bünösöknek úttján meg nem állapodik, 's a' gúnyolóknak gyülekezetében nem üldögél,
2. Hanem az Úr törvényében az ő akarattya, és az ő törvényében elmélkedik éjjel, és nappal.	2. Hanem az Úrnak törvényében gyönyörködik, törvényerűl elmélkedik éjjel-nappal.
3. És léssen mint a' fa, melly a' vizek folyásamellét plántáltatott, melly megadgya gyümölcsét az ő idejében: És a' levele el-nem hull: és mind, a' miket tselekszik, megszerentséssítettnek.	3. Hasonló lessz ő a' vízjárások mellé ültetett fához, melly annak üdejében gyümölcsöt hoz, 's mellynek levele le nem hull; Mindennek, a' mihez fog, szerencsés előmenetele lessz.

53 Szolnok, 1987, 165–168.

<i>Versio Káldiana.</i>	<i>Versio correcta.</i>
4. Nem így az istentelenek, nem így; hanem mint a' por, melyet el-hány a' szél a' föld színéről.	4. Nem így az istentelenek, nem így; hanem mint a' polyva, melyet a' szél elhány.
5. Az-okáért meg nem állhatnak az istentelenek az ítéletben: sem a' bünösök az igazak gyülekezetében.	5. Azért a' gonoszok ki sem állják az ítéletet: sem a' bünösök a' jámboroknak bírógyűlését.
6. Mert isméri az Úr az igazak útát: és az istentelenek úta el-vész.	6. Mert a' jóknak ösvénye kedves az Úr előtt; és a' rosszaknak úttya elvesz.

1. v. A *boldog ember* állítmány után szókihagyással elsikkasztván a *van* létige, a mondat alanyaként hozzá kell tenni az *azt*, amely nélkül a magányos és egyedüli állítmány a magyarban helytelen szófűzészt szül. Vesd össze a Máté 3.3. v.-t. – A folyamatos járt helyett a jelen jár használandó, ugyanis a héberben az igeragozásban a jelen idő hiányzik, ezért csaknem általában folyamatost használnak helyette, ahogy az nélkülem is tudott dolog: tehát ezeket, bárhol is fordulnak elő, a magyar jelennel adják vissza. Az פָּרַח héber szó a *stetit* (állott) mellett ugyanazt is jelenti, mint a *substitit* (helytállt), *constitit* (megállt), *perstitit* (megállt); az állapotodott ezért a szent szöveg jelentésének inkább megfelel. – A לָרַח névszó jelentése: *derisor* (csúfolódó), *illusor* (gúnyolódó) természetesen az erényé és a szent dolgoké.; a מִשְׁכָּן héber jelentése pedig a שֵׁב töből *habitatio* (lakás), *sedes fixa* (biztos hajlék), *residentia* (otthon). Itt tehát a hely *azt* látszik jelenteni, ahol a gúnyolódók össze szoktak jönni. Ehhez hasonló mondás olvasható a 25. zsolttár 4. versében, amelyet az *Itala* így fordít: *Non sedi cum concilio vanitatos* (nem ültem a kérdés embereivel). – *Ambulare* (sétálni), *consistere* (megállni) és *sedere* (ülni) olyan cselekvések, amelyek a társalgás minden határát körülírják.

2. v. A רָצוּן ige jelentései: *voluit* (akar), *optavit* (kívánt), *desideravit* (óhajtott), *demavit* (nagyon szeretett), *delectatus*, *oblectatus*, *bene affectus fuit* (örvendező, vidám, magát jól érző volt), *placuit* (tetszett), *complacuit* (megtetszett). Továbbá a héber kifejezés *in lege Jehovae beneplacitum ipsus* (Jehova törvényében az ő gyönyörűsége), *gyönyörködik* igével adható a legmegfelelőbbben vissza. – A *törvényéről* előtt az *és* kötőszó elhagyása a magyar hatásos kifejezésekhez tartozik, míg ugyanaz a szó, mint itt a törvény, más végződéssel fordul elő. Az *elmékediket* a *-rül*, *-rül* határozós végződés határozza meg, amelynek elhanyagolása soloecismushoz vezet.

3. v. Káldi a *mindet* az ige többes számával rosszul szerkeszti.

4. v. A héber גְּלִמָּה *gluma* (héj), *palea* (pelyva). A pelyvától vett hasonlat megszokott a bibliai szerzőknél, midőn a gonoszok szerencséjének az állhatatlanságát, és a jóknak az időnkénti esendőségét festik, mint a Zsolt. 34. 5. v. Hoseas 13. 3. v. Jób 18. 21. v.

5. v. A קָם *surgere* (felkelni), *assurgere* (felemelkedni), *stare* (állni), *consistere* (megállni), ebben az esetben a magyar *kiállani* igével a legmegfelelőbbben van visszaadva. Káldi az *Itala* *resurgent* (felemelkednek) igéjét a *meg nem állhatnakkal* fordítja.

6. v. A רָצוּן ige nemcsak *azt* jelenti, hogy *novit* (ismert) hanem *azt is dilexit* (kedvelt). – Elvész az út, midőn befedtvén, eltakarván vagy végül valami módon megszűnően a nyomok, a szem elől eltűnik.